

ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای

(از دانشمندان نیمهٔ اوّل قرن دهم هجری)

ترجمة الخواص

جلد اول

(تفسیر فارسی و عرفانی و شیعی قرآن کریم)

تصحیح و توضیح

دکتر منصور پهلوان

استاد دانشگاه تهران

۱۳۹۴

فهرست

۱۳	مقدمه مصحح
۱۷	بخش اول: احوال شخصی
۱۷	۱. تولد و وفات
۱۸	۲. زادگاه
۱۹	۳. استادان
۲۰	سید غیاث‌الدین جمشید مفسر زواره‌ای
۲۰	سید غیاث‌الدین جمشید زواره‌ای و سید گازر
۲۲	علی بن عبدالعالی، محقق کرکی
۲۴	سید امیر عبدالوهاب بن علی حسینی استرآبادی
۲۵	۴. شاگردان
۲۵	مولی فتح‌الله کاشانی
۲۷	بخش دوم: آثار و تألیفات
۳۰	۱. تحفة الدعوات
۳۰	۲. کشف الاحتجاج
۳۱	۳. چهل حدیث
۳۱	۴. وسیلة النجاة

٥. ترجمة تفسير امام حسن عسكري عليه السلام ٣٢
٦. ترجمة الخواص ٣٣
٧. مفتاح النجاح ٣٣
٨. ترجمة المناقب ٣٣
٩. مكارم الكرائم ٣٤
١٠. روضة الأنوار ٣٥
١١. لوامع الأنوار إلى معرفة الأنمة الأطهار ٣٦
١٢. مجمع الهدى ٣٧
١٣. مرآة الصفا ٣٧
١٤. ترجمة آداب السفر ٣٨
١٥. ترجمة الجعفرية ٣٩
١٦. طراوة اللطائف في ترجمة كتاب الطرائف ٣٩
١٧. حلية الموحدين ٤٠
١٨. خلاصة الروضة ٤١
١٩. عمدة المطالب ٤١
٢٠. نشر الأمان ٤٢
- بخش سوم: ویژگی های ترجمه الخواص ٤٣
- سال تألیف ٤٣
- وجه تسمیه ٤٣
- ایجاز تفسیر ٤٤
- جنبه ادبی ٤٤
- جنبه شیعی ٤٧
- جنبه عرفانی ٤٩

۵۱	گلچین تفاسیر
۵۲	بخش چهارم: مآخذ و منابع مؤلف
۵۲	۱. الأربعون حديثاً
۵۳	۲ و ۳. «أسباب النزول» و «الوسيط»
۵۳	۴. الأمالی
۵۴	۵. أنوار التنزيل
۵۴	۶. ایجاز البیان فی معانی القرآن
۵۵	۷. بحر الحقائق و المعانی
۵۵	۸. بحر العلوم
۵۵	۹. التبیان
۵۶	۱۰. التبیان
۵۷	۱۱. تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام
۵۸	۱۲. تفسیر ثعلبی
۵۸	۱۳. تفسیر دمیاطی
۵۹	۱۴. تفسیر علی بن ابراهیم قمی
۶۰	۱۵. تفسیر عیاشی
۶۱	۱۶. التیسیر فی علم التفسیر
۶۱	۱۷. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال
۶۲	۱۸. جامع البیان
۶۲	۱۹. الجامع لأحكام القرآن
۶۲	۲۰. جوامع الجامع
۶۳	۲۱. الحقائق فی التفسیر
۶۴	۲۲. الخصال

٢٣. رَوْضُ الْجَنَانِ وَ رَوْحُ الْجَنَانِ.....	٦٤
٢٤. روضة الأحاب.....	٦٥
٢٥. زاد المسير في علم التفسير.....	٦٥
٢٦. شواهد التنزيل.....	٦٦
٢٧. عدّة الداعى.....	٦٦
٢٨. علل الشرايع و الاحكام.....	٦٧
٢٩. عين المعانى فى تفسير السبع المثانى.....	٦٧
٣٠. عيون اخبار الرضا عليه السلام.....	٦٧
٣١. قوت القلوب فى معاملة المحبوب.....	٦٨
٣٢. الكافى.....	٦٨
٣٣. كشف الاسرار و عدّة الابرار.....	٦٨
٣٤. كشف الغمّة فى معرفة الائمّة.....	٦٩
٣٥. الكشّاف عن حقائق التنزيل.....	٧٠
٣٦. كمال الدين و تمام النعمه.....	٧١
٣٧. كنز العرفان فى فقه القرآن.....	٧١
٣٨. لباب التفاسير.....	٧٢
٣٩ و ٤٠. «لطائف الاشارات» و «الفصول».....	٧٢
٤١. مجمع البيان لعلوم القرآن.....	٧٣
٤٢. معالم التنزيل.....	٧٤
٤٣. مفاتيح الغيب.....	٧٤
٤٤. منهاج الكرامة فى اثبات الامامة.....	٧٥
٤٥. مواهب عليه.....	٧٦
٤٦. الموضح.....	٧٨

۷۹	۴۷. نهج البلاغه
۷۹	۴۸. النکت و العیون
۸۰	۴۹. الینایع فی التفسیر
۸۰	بخش پنجم: نقدی بر کتاب
۸۰	۱. مقدمه
۸۲	۲. حقایق سلمی
۸۴	۳. بحر الحقائق نجم دایه
۸۶	۴. کشف الاسرار مبدی
۸۷	۵. تأویلات کاشی
۸۸	۶. لطائف الاشارات قشیری
۸۹	۷. محققان در اصطلاح زواره‌ای
۹۲	۸. اقوال حکما
۹۴	۹. پایان سخن
۹۵	بخش ششم: تصحیح کتاب
۹۵	۱. نسخه‌های تفسیر
۹۶	۲. روش تصحیح
۹۷	۳. نسخه‌های تصحیح
۹۷	نسخه ۱
۹۸	نسخه ۲
۹۹	نسخه ۳
۹۹	نسخه ۴
۹۹	نسخه ۵
۱۰۰	نسخه ۶

نسخه‌های ۷ و ۸	۱۰۰
نسخه ۹	۱۰۰
نسخه ۱۰	۱۰۰
خلاصه تفسیر زواردهای	۱۰۱
سپاسگزاری	۱۰۲
تصاویر نسخه‌های خطی	۱۰۵
مقدمه مؤلف	۱۱۱
الاستعاذه	۱۱۵
الفوائد	۱۲۱
النُّکات	۱۲۲
سورة فاتحة الكتاب (۱)	۱۲۷
مطلب اول: تفسیر و بیان «بسم الله الرحمن الرحيم»	۱۳۳
۱. در بیان بسمله	۱۳۳
۲. در بیان اسم و مسمی	۱۳۷
۳. در بیان اسماء باری تعالی	۱۴۰
اسماء دالّه بر صفات حقیقه	۱۴۳
اسماء دالّه بر صفات اضافیه	۱۴۸
اسماء دالّه بر صفات سلبیه	۱۴۹
اسماء دالّه بر صفات حقیقه اضافیه	۱۵۱
اسماء دالّه بر صفات سلبیه اضافیه	۱۵۲
اسماء دالّه بر ذات و جمیع صفات	۱۵۳
اسماء دالّه بر عظمت و کبریائی	۱۵۳
اسماء مضمّره	۱۵۴

توقیفیت اسماء	۱۵۶
۴. ابحات مختصّه به اسم الله	۱۵۸
۵. امور متعلّق به «الرحمن الرحيم»	۱۶۲
۶. النّکات	۱۶۴
مطلب دوم: در تفسیر و بیان فاتحه الكتاب و فواید آن از هر باب	۱۷۷
مبحث اول: در بیان اسماء این سورة رفيعه و بعضی از فضایل او	۱۷۷
مبحث دوم: در تعریف حمد و مدح و شکر و فرق میان ایشان	۱۸۹
مبحث سوم: در فواید «رَبِّ الْعَالَمِينَ»	۱۹۸
فایده اولی	۱۹۸
فایده دوم	۱۹۹
تذنیب در حالات بروج اثنا عشر و کیفیات عناصر اربعه	۲۰۷
فایده سیم	۲۱۳
مبحث چهارم: در فواید «الرَّحْمَنِ الرَّحِيم»	۲۱۴
مبحث پنجم: در فواید «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»	۲۲۲
مبحث ششم: در فواید «إِيَّاكَ نَعْبُدُ»	۲۳۰
مبحث هفتم: در فواید «وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»	۲۳۷
مبحث هشتم: در فواید «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيم»	۲۴۲
مبحث نهم: در فواید «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»	۲۴۷
مبحث دهم: در فواید «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»	۲۵۲
خاتمه: در بیان مناسبت میان فاتحه و اعمال صلاة	۲۵۹
سورة البقرة (۲)	۲۶۳
سورة آل عمران (۳)	۴۵۱
سورة النساء (۴)	۵۸۳

مقدمه مصحح^۱

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد خدایی را سزااست که آسمان‌ها و زمین را بیافرید^۲ و به هر مخلوقی هستی درخور بخشید و هدایتش کرد^۳ و بنی آدم را گرامی داشت و بر بسیاری از مخلوقات برتری داد^۴؛ خدایی که رسولانش را همراه آیات بینات برای هدایت بشر گسیل داشت و با ایشان کتاب و میزان فروفرستاد.^۵

و ستایش خدایی را سزااست که قرآن را بر بنده خود فروفرستاد و در آن کزی و ناراستی قرار نداد^۶؛ خدایی که پیامبرش را فرستاد تا آیات قرآن را بر مردم تلاوت کند و ایشان را تزکیه و کتاب و حکمت را تعلیم نماید^۷؛ آن خدایی که ذکر را بر پیامبرش فروفرستاد تا آن را برایشان بیان کند.^۸

و سلام بر پیامبران عظیم الشأن الهی^۹؛ به‌ویژه بر نبی اکرم که خدای تعالی و

۱. این مقدمه در سال ۱۳۷۲ شمسی نوشته شده و اکنون با تغییر اندکی پیش روی شماست.

۲. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ. (الانعام (۶) / ۴۵)

۳. الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى. (طه (۲۰) / ۵۰)

۴. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ... وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا. (الاسراء (۱۷) / ۷۰)

۵. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ. الحديد (۵۹) / ۲۵

۶. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا. (الكهف (۱۸) / ۱)

۷. يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِسَابَ. (الجمعة (۶۲) / ۲)

۸. وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ. (النحل (۱۶) / ۴۴)

۹. وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ. (الصافات (۳۷) / ۱۸۱)

ملائکه بر وی درود می‌فرستند.^۱ و سلام بر آل او^۲؛ آنان که خداوند رجس و پلیدی را از ایشان زدوده و آنان را پاکیزه ساخته است.^۳

آنچه پیش رو دارید، مقدمه‌ای است بر تفسیر ترجمة الخواص که در شرح احوال و آثار و تفسیر ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای در شش بخش تنظیم شده است.^۴

بخش اول تحت عنوان احوال شخصی، از تولد و وفات، زادگاه، استادان و شاگردان وی سخن می‌گوید.

بخش دوم آثار و تألیفات مفسر زواره‌ای را گزارش کرده است. در این بخش، ذیل بیست عنوان کتاب، اطلاعات سودمندی در مورد آثار زواره‌ای عرضه شده است.

بخش سوم ویژگی‌های مهم‌ترین تألیف زواره‌ای، یعنی ترجمة الخواص را بیان می‌کند. سال تألیف، وجه تسمیه، ایجاز و اختصار، ارزش ادبی، جنبه شیعی و بعد عرفانی تفسیر، در این بخش بازگو شده است.

بخش چهارم تحقیقی در مصادر و مأخذ مفسر زواره‌ای است. در این بخش، پنجاه مأخذ تفسیر شناسایی شده و درباره‌ی هر یک توضیحاتی عرضه گردیده و نمونه‌ای از ارجاعات مؤلف بدان کتب در پاورقی‌ها نشان داده شده است.

بخش پنجم عنوان «نقدی بر کتاب» دارد. گرچه تفسیر ترجمة الخواص تفسیری نیکو و گرانقدر است، اما به عقیده راقم این سطور خالی از خطا و لغزش هم نیست.

۱. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ (الاحزاب / ۳۳) (۵۶)

۲. وَ سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ. (الصافات / ۳۷) (۱۳۰) در تفسیر مجمع البیان (۸ / ۷۱۴) ذیل این آیه آمده است:

«قال ابن عباس: آل یس آل محمد ﷺ و یاسین من اسمائه.»

۳. إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا. (الاحزاب / ۳۳)

۴. برای اطلاع از شرح احوال و آثار زواره‌ای در کتب تراجم و رجال رک: هدیة العارفين ۵ / ۷۴۵؛

سبک شناسی ۳ / ۳۰۲؛ ریاض العلماء ۳ / ۳۹۴؛ روایات الجنات ۴ / ۳۷۶؛ هدیة الاحباب ۱۴۶ / الکسی

و الالقاب ۲ / ۳۰۳؛ الذرعة ۴ / ۷۵؛ ریخانة الأدب ۲ / ۳۹۲؛ مقدمة كشف الغممة ۱ / ۱۳ - ۱۶؛ آینه پژوهش،

ش ۹، ص ۳۹-۴۷.

این نقایص به طور عمده، ناشی از تمایل فراوان زواره‌ای به عرفا و صوفیه است. برای آن‌که عیب و هنر تفسیر را در کنار هم گفته باشیم، به نقد و بررسی کوتاهی از منقولات ترجمه الخواص از کتب صوفیه و عرفا، مبادرت کرده‌ایم.

بخش ششم به توضیحاتی پیرامون تصحیح کتاب اختصاص یافته است. نسخه‌های تفسیر، روش تصحیح، معرفی نسخه‌ها و تصویر بعضی از نسخه‌های تصحیح، در این بخش آمده است.

امیدواریم این مقدمه تفصیلی در معرفی ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای و تفسیرش توفیق داشته و مدخل مناسبی بر تفسیر گرانقدر ترجمه الخواص باشد.
إن شاء الله تعالی.

ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای

(از دانشمندان نیمهٔ اوّل قرن دهم هجری)

ترجمة الخواص

جلد دوم

(تفسیر فارسی و عرفانی و شیعی قرآن کریم)

تصحیح و توضیح

دکتر منصور پهلوان

استاد دانشگاه تهران

۱۳۹۴

فهرست

٧	سورة المائدة (٥)
١٠٥	سورة الأنعام (٦)
٢٠٥	سورة الأعراف (٧)
٣٢٥	سورة الأنفال (٨)
٣٧٩	سورة التوبة (٩)
٤٨٥	سورة يونس (١٠)
٥٥٣	سورة هود (١١)
٦٢٣	سورة يوسف (١٢)

ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای
(از دانشمندان نیمهٔ اوّل قرن دهم هجری)

ترجمة الخواص

جلد سوم

(تفسیر فارسی و عرفانی و شیعی قرآن کریم)

تصحیح و توضیح

دکتر منصور پهلوان

استاد دانشگاه تهران

۱۳۹۴

فهرست

۷	سورة الرعد (۱۳)
۳۹	سورة ابراهيم (۱۴)
۶۷	سورة الحجر (۱۵)
۹۷	سورة النحل (۱۶)
۱۶۷	سورة بني اسرائيل (۱۷)
۲۳۷	سورة الكهف (۱۸)
۲۹۷	سورة مريم (۱۹)
۳۳۷	سورة طه (۲۰)
۳۹۱	سورة الانبياء (۲۱)
۴۴۱	سورة الحج (۲۲)
۴۹۱	سورة المؤمنین (۲۳)
۵۳۳	سورة النور (۲۴)
۵۹۷	سورة الفرقان (۲۵)
۶۳۷	سورة الشعراء (۲۶)

ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای

(از دانشمندان نیمهٔ اوّل قرن دهم هجری)

ترجمة الخواص

جلد چهارم

(تفسیر فارسی و عرفانی و شیعی قرآن کریم)

تصحیح و توضیح

دکتر منصور پهلوان

استاد دانشگاه تهران

۱۳۹۴

فهرست

۷	سورة النمل (۲۷)
۵۱	سورة القصص (۲۸)
۱۰۷	سورة العنكبوت (۲۹)
۱۳۹	سورة الروم (۳۰)
۱۶۹	سورة لقمان (۳۱)
۱۹۱	سورة السجدة (۳۲)
۲۰۹	سورة الأحزاب (۳۳)
۲۶۷	سورة السبا (۳۴)
۲۹۷	سورة فاطر (۳۵)
۳۲۱	سورة يس (۳۶)
۳۴۹	سورة الصافات (۳۷)
۳۸۹	سورة ص (۳۸)
۴۲۵	سورة الزمر (۳۹)
۴۶۷	سورة غافر (۴۰)
۵۰۷	سورة فصلت (۴۱)
۵۳۵	سورة الشوری (۴۲)
۵۶۵	سورة الزخرف (۴۳)

٥٩٩	سورة الدخان (٢٤)
٦١٧	سورة جاثية (٢٥)
٦٣٣	سورة الأحقاف (٢٦)
٦٥٥	سورة محمد ﷺ (٢٧)
٦٧٩	سورة الفتح (٢٨)

فهرست

۹	سورة الحجرات (۴۹)
۲۵	سورة ق (۵۰)
۴۱	سورة الذاریات (۵۱)
۵۹	سورة الطور (۵۲)
۷۵	سورة النجم (۵۳)
۹۳	سورة القمر (۵۴)
۱۰۷	سورة الرحمن (۵۵)
۱۲۷	سورة الواقعة (۵۶)
۱۴۷	سورة الحديد (۵۷)
۱۶۹	سورة المجادلة (۵۸)
۱۸۹	سورة الحشر (۵۹)
۲۰۹	سورة الممتحنة (۶۰)
۲۲۵	سورة الصف (۶۱)
۲۳۷	سورة الجمعة (۶۲)
۲۴۷	سورة المنافقون (۶۳)

٢٥٧	سورة التغابن (٦٤)
٢٦٧	سورة الطلاق (٦٥)
٢٧٩	سورة التحريم (٦٦)
٢٩١	سورة الملك (٦٧)
٣٠٣	سورة القلم (٦٨)
٣١٩	سورة الحاقة (٦٩)
٣٣١	سورة المعارج (٧٠)
٣٤٣	سورة نوح (٧١)
٣٥٣	سورة الجن (٧٢)
٣٦٧	سورة المزمل (٧٣)
٣٧٩	سورة المدثر (٧٤)
٣٩٣	سورة القيامة (٧٥)
٤٠١	سورة الدهر (٧٦)
٤١٣	سورة المرسلات (٧٧)
٤٢٣	سورة النبأ (٧٨)
٤٣٥	سورة النازعات (٧٩)
٤٤٥	سورة عبس (٨٠)
٤٥٣	سورة التكويد (٨١)
٤٦١	سورة الانفطار (٨٢)
٤٦٧	سورة المطففين (٨٣)
٤٧٧	سورة الانشقاق (٨٤)
٤٨٣	سورة البروج (٨٥)
٤٩١	سورة الطارق (٨٦)

۴۹۷	سورة الأعلى (۸۷)
۵۰۵	سورة الغاشية (۸۸)
۵۱۱	سورة الفجر (۸۹)
۵۲۱	سورة البلد (۹۰)
۵۲۹	سورة الشمس (۹۱)
۵۳۵	سورة الليل (۹۲)
۵۴۱	سورة الضحی (۹۳)
۵۴۹	سورة ألم نشرح (۹۴)
۵۵۵	سورة التین (۹۵)
۵۶۱	سورة العلق (۹۶)
۵۶۹	سورة القدر (۹۷)
۵۷۷	سورة البینة (۹۸)
۵۸۳	سورة الزلزلة (۹۹)
۵۸۹	سورة العادیات (۱۰۰)
۵۹۷	سورة القارعة (۱۰۱)
۶۰۱	سورة التكاثر (۱۰۲)
۶۰۷	سورة والعصر (۱۰۳)
۶۱۱	سورة الهمزة (۱۰۴)
۶۱۵	سورة الفیل (۱۰۵)
۶۲۱	سورة قریش (۱۰۶)
۶۲۵	سورة الماعون (۱۰۷)
۶۳۱	سورة الكوثر (۱۰۸)
۶۳۹	سورة الكافرون (۱۰۹)

٦٤٣	سورة النصر (١١٠)
٦٤٩	سورة تبت (١١١)
٦٥٥	سورة الاخلاص (١١٢)
٦٦٣	سورة الفلق (١١٣)
٦٦٩	سورة الناس (١١٤)
٦٧٥	فهرست واژگان
٧٠٧	منابع و مأخذ تصحيح